

שני פיוטי בקשה מאת ר' ידידיה מונסוניגו

רחל חיטין-משיח ותמר לביא

ר' ידידיה מונסוניגו, נצר למשפחת רבנים מכובדת ומיוחסת, נולד בפאס שבמרוקו בשנת תקנ"ט (1799). ר' ידידיה היה הצעיר מבין ארבעת בניו של ר' רפאל אהרן מונסוניגו. הוא למד בבית מדרשו של ר' אברהם דנאן, ולימים נבחר לשמש תחת אביו כרב ודיין. הוא היה תלמודי ופוסק, ונודע ברבים בזיכרונו המופלג. ר' ידידיה הלך לעולמו בה' בכסלו תרכ"ח (1867).¹ שלושה בנים היו לו – יהושע, יעקב ורפאל-אהרן, שני האחרונים נפטרו בדמי ימיהם.

ר' ידידיה מונסוניגו כתב חיבורים רבים, אך רק מעטים מהם ראו אור, בהם חיבור השו"ת 'דבר אמת', עם חידושים וליקוטי הלכה על 'שולחן ערוך' ('אורח חיים', 'יורה דעה' ו'אבן העזר'),² ו'קופת הרוכלים', ליקוטי דינים מהראשונים על סדר האלף-בית³ – חיבור חשוב במיוחד לחקר יצירתם ההלכתית של חכמי מרוקו.⁴

- 1 תאריכי הולדתו ופטירתו מעודכנים על פי י' תדגי, 'פיוט "מי כמוך" לחנוכה לר' ידידיה מונסוניגו, מ' בר-אשר וס' פראש (עורכים), עיונים בתרבותם של יהודי צפון-אפריקה: כתבים מוהדרים ומוערים, ניו הייבן וירושלים תשע"ה, עמ' 205–248, וראו שם עמ' 210.
- 2 י' מונסוניגו, דבר אמת: שאלות ותשובות [...] על שו"ע, יו"ד, אה"ע [...] אשר השיב כמוהר"ר ידידיה מונסוניגו, ירושלים תש"ן (פאס תשי"ב).
- 3 י' מונסוניגו, ספר קופת הרוכלים: אוצר בלום לבירור הלכה ושו"ת בדיני איסור והיתר, מספרי רבותינו ראשונים ואחרונים [...] ערוך בסדר א"ב, לוד תשנ"ג.
- 4 עוד חיבר דרושים לזכר בניו שנפטרו – 'קרבן בני אהרן' ו'בני ציון היקרים'; אוסף איגרות בעניינים שונים הנקרא בשם 'חיים ביד הלשון'; חיבורי שו"ת, כגון 'משפט אביונים', 'אלה המשפטים', 'אלה תולדות אהרן', 'תומך נפילים', 'משפט האורים'. חיבורים אלו ועוד רבים אחרים לא הגיעו לדפוס. ראו י' בן-נאיים, מלכי רבנן, ירושלים תרצ"א, דפים מב ע"ב – מג ע"א. יצוין שכמה מאיגרותיו מצויות בקובץ המסמכים והתעודות של קהילת צפרו (רובן נשלחו לידידו ר' יהודה אלבז), וכמו כן שמורים בקובץ זה מסמכים שבהם חתימתו מופיעה לצד חתימותיהם של רבנים אחרים בני זמנו. ראו: ד' עובדיה, קהלת צפרו: דברי ימי היהודים בק"ק צפרו במערב הפנימי (מארוקו). מקורות ותעודות למצבם ומעמדם, הכלכלי, החברתי, המדיני והרוחני, א–ב: מקורות ותעודות, ירושלים תשל"ה.

כפועל יוצא של הכשרתו הרבנית עסק ר' ידידיה מונסוניגו גם בפייטנות,⁵ אבל רק אחדים משיריו שרדו. יוסף בן-נאיים העיד על עצמו שהחזיק ברשותו שני פיוטים מפרי עטו של ר' ידידיה – פיוט להפסקת תענית ופיוט מי כמוך על נס והצלה של קהילת פאס בשנת תקצ"ב (1832).⁶ פיוט אחר מפרי עטו השתמר בסוף החיבור 'קופת הרוכלים', והוא על הריגת סוליקה חג'ויל.⁷ עוד כמה פיוטים מפרי עטו נותרו בידי אחד מצאצאי הרב,⁸ והוא הדפיסם בחוברת קטנה וכך גאל אותם מאלמוניותם. בחוברת זו הודפסו 'סך הכול עשרה שירים, בעיקר שירי גאולה ושירי שבח'.⁹

במאמר זה יוצאים לאור שני פיוטים נוספים מפרי עטו של ר' ידידיה מונסוניגו: 'הלל פי בניב שפה ברורה' ו'ה' אלהים מחסי' – אלה השתרבבו לקובץ 'נאות מדבר' לר' רפאל אהרן מונסוניגו, אביו של ר' ידידיה.¹⁰ כל אחד מהפיוטים הללו הוגדר על ידי הפייטן – בקשה.

5 כדברי זעפרני: 'המשורר הוא בראש וראשונה משכיל, תלמיד חכם, זאת אומרת בקי בתלמוד, משפטן, דרשן ומורה, שחיבור השירה הוא לגביו עיסוק צדדי; כל משכיל הוא גם משורר, אך לא ייתכן משורר שאיננו משכיל' (ח' זעפרני, השירה העברית במרוקו, תרגם א' ריבלין, ירושלים תשמ"ד, עמ' 11–12).

6 לדברי בן-נאיים בפיוט המי כמוך 61 בתים והוא נתחבר 'כנגד ימי הצרה שהתחילו מיום הושע'ר [הושענה רבה] שסוגרו דלתות המדינה, והיו בני המדינה נסגרים זה בזה עד יום כ"ב בכסלו שהוקבע לנו לדורות לששון ולשמחה וחוק' (בן-נאיים [לעיל הערה 4], דף מג ע"א). ייתכן שמדובר במצור שהטיל עבד אלרחמאן על העיר פאס (1832) בעת מלחמתו בשבטים מורדים. ראו: ח"ו הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 305; א' בן, יהדות מרוקו עברה ותרבותה, תל אביב תש"ס, עמ' 41.

7 ראו בעניין זה: תדגי (לעיל הערה 1), עמ' 211; י' תדגי, 'שיר לא נודע על סוליקה הצדקת לשמואל מלכא', י' טובי ואחרים (עורכים), חקרי מערב ומזרח: לשונות, ספרויות ופרקי תולדה: מוגשים ליוסף שיטריט, א, ירושלים וחיפה תשע"א, עמ' 473–489. עוד פיוטים על סוליקה חג'ויל ראו בהרחבה: ז' חסין, 'לעיצוב דמותה של גיבורת תרבות על פי סקסטים – הרוגת המלכות סול חאג'ווייל ממרוקו', ט' כהן וש' רגב (עורכים), אשה במזרח, אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח, רמת גן תשס"ה, עמ' 35–54.

8 גם הוא קרוי ר' ידידיה מונסוניגו (1907–1994).

9 תדגי (לעיל הערה 1), עמ' 212. עוד על פועלו של ר' ידידיה ועל כתביו ראו: בן-נאיים (לעיל הערה 4); י"מ טולידאנו, נר המערב, ירושלים תרע"א, עמ' 195–196; מ' עמאר, 'רבני פאס וחכמיה', ד' עובדיה (עורך), פאס וחכמיה: דברי ימי היהודים בק"ק פאס יע"א במערב הפנימי (מארוקו), א, ירושלים תשל"ט, בעיקר עמ' 309–310; הנ"ל, 'מבוא', א' מונסוניגו, הגדה של פסח: ספר שיורי מצווה, פירוש להגדה [...]. ההדיר ערך והוסיף הארות ומבוא הרב משה עמאר, לוד תשנ"ג, עמ' 9; הנ"ל, 'מבוא', ר"א מונסוניגו, ספר מי השלח: מונוגרפיה הלכתית הכוללת כל דיני גירושין, נוסח הגט וביאורו, סדר כתיבתו ונתינתו, לוד תשנ"ב (צ'אר לביצ'א תרפ"ט), עמ' 3; י' תדגי, הספר והדפוס העברי בפאס, ירושלים תשנ"ד, עמ' 183–184; הנ"ל (לעיל הערה 1), עמ' 210–212.

10 הקובץ 'נאות מדבר' מחזיק 21 איגרות מחורזות ו-86 פיוטים מפרי עטו של ר' רפאל אהרן

כידוע¹¹ הבקשות המוכרות לנו מימי הביניים הן אישיות ועוסקות בנושאים הקשורים לפרט. קצתן כתובות בפרוזה מליצית מחורזת ומבטאות את תפילת היחיד, וקצתן כתובות כפיוטי סליחות בחרוז מבריה ובמשקל כמותי. בשימושן המאוחר הבקשות קשות להגדרה. בארצות המזרח וצפון אפריקה פיוטים המכונים בקשות משמשים כהכנה לתפילה, והם עוסקים הן בנושאים אישיים והן בנושאים לאומיים. הם צמחו על רקע מנהג תיקון חצות הקבלי, ומקומם נקבע אחרי פרקי התיקון וקנינת החורבן. המונח בקשה – במתכונתה המאוחרת – בא לציין את יסוד התפילה שבפיוט, אך אין הוא מעיד על סוגו של הפיוט או על תכניו, שכן, כדברי אפרים חזן ודוד אליהו אלבאז, 'הוא כולל בתכניו גם נושאים לאומיים וגם נושאי פרט, ואף צורותיו מגוונות'.¹²

מנהג אמירת פיוטי בקשות כהכנה לתפילה השתרש במזרח ובצפון אפריקה והפך למסורת, ואכן מרבית הסידורים במנהג ספרד והסידורים בנוסח עדות המזרח פותחים באוסף פיוטי בקשות. סביב אמירת הבקשות נוצרו קבוצות מזמרים, 'מעוררי שחר', שביצעו את הבקשות בשירה לפני התפילה, ואף התפתח נוהג שירת בקשות בלילי שבתות החורף (משבת בראשית ועד שבת זכור). נוהג זה מתקיים גם בימינו, ובארץ הוא התרחב לקהילות ספרדיות יוצאות ארצות הבלקן.

בעקבות הנוהג המוזיקלי הזה נאספו עשרות פיוטים בקבצים, ואלה נערכו על פי עקרונות ביצוע מוזיקליים. קבצים כאלה מוכרים החל במאה השבע־עשרה, והמוכר והרווח שבהם – לפחות בקהילות יוצאות מרוקו – הוא הקובץ 'שיר ידידות', הכולל 550 בקשות, שנאמרות סביב פרשות השבוע. בקובץ שלושה רובדי שירה: בקשות משירת ספרד (בעיקר של ר' שלמה אבן גבירול, ר' יהודה הלוי ור' אברהם אבן עזרא), בקשות משירת מקובלי ארץ ישראל והמזרח (בעיקר של ר' ישראל נג'ארה) ובקשות משירת צפון אפריקה החל במאה השש־עשרה. אף על פי שמבחינה מוזיקלית שירת הבקשות

מונסוניגו. על איגרותיו ראו: ר"א מונסוניגו, מ'נאות מדבר': איגרות מחורזות, מהדורת ר' חייטין־משיח ות' לביא, ירושלים תש"ע; על יצירתו השירית ראו: הנ"ל, ב'נאות מדבר': שירים ופיוטים, מהדורת ת' לביא, לוד תשע"ו. בקובץ 'נאות מדבר' מצוי גם פיוט מי כמוך לחנוכה שכתבו יחד ר' רפאל אהרן מונסוניגו ור' ידידיה בנו. על פיוט זה ראו: תדגי (לעיל הערה 1). כמו כן נשתרבה בו איגרת מפרי עטו של ר' ידידיה. על איגרת זו ראו: ת' לביא, 'איגרות קיבוץ מחורזות במרוקו', חמדעת, ו (תשס"ט), עמ' 129–138.

11 ראו: א' חזן וד"א אלבאז, מבוא: מעגל התפילה, ד' חסין, תהלה לדוד: קובץ שירתו של רבי דוד בן חסין וצ"ל פייטנה של יהדות מרוקו, מהדורת א' חזן וד"א אלבאז, לוד תשנ"ט, עמ' 53–54; א' חזן, השירה העברית בצפון אפריקה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 60–65, וראו שם ביבליוגרפיה נוספת בנושא.

12 חזן ואלבאז (שם), עמ' 53.

היא בעיקרה אנדלוסית, כלומר נכרית, לא מצאו יהודי צפון אפריקה פסול בשילובה בטקסטים הנוגעים לקודש.

שני פיוטי הבקשה שחיבר ר' ידידיה מונסוניגו שונים זה מזה. הפיוט 'ה' אלהים מחסי' הוא פנייה לקב"ה בבקשה להצלה לאומית, ובכך הוא תואם את נוהג שירת הבקשות שהתפתחה בארצות המזרח ובצפון אפריקה, העוסקת גם בנושאים לאומיים. עם זאת מבחינה לשונית הפיוט עומד על טהרת העברית המקראית, ומבחינה זאת הוא קרוב לשירה הספרדית.

הפיוט 'יהלל פי בניב שפה ברורה' מתמקד ב"ג עיקרי האמונה. נראה שר' ידידיה אימץ בפיוט זה נורמת כתיבה קדומה בכל הנוגע למבנה, למשקל וללחן (ומעצם טיבו גם לתוכן). הוא דומה לפיוט 'באור בוקר אשקוד על דלתיים' על י"ג העיקרים שחיבר אביו ר' רפאל אהרן, ושניהם דומים ל"גדל אלהים חי' מאת ר' דניאל בן יהודה הדיין (המאה השלוש-עשרה, רומא). פיוטו של ר' דניאל הוא אחד הפיוטים הראשונים על י"ג העיקרים והמפורסם שבהם, ומשום כך היה דוגמה במבנה, במשקל ובלחן לשירים שנכתבו אחריו.¹³ עם זאת שירים רבים בנושא זה נכתבו באופן שונה. דוגמה לכתיבת פיוטים על י"ג העיקרים בהתאם לדגם של ר' דניאל וגם לסטייה ממנו יש למשל בשירתו של ר' דוד חסין.¹⁴

ה' אלהים מחסי

הפיוט 'ה' אלהים מחסי' כתוב בשמונה מחרוזות מרובעות בתבנית מעין אזורית: הטור הראשון בכל מחרוזת הוא שיבוץ מקראי הפותח במילת הקבע 'ה', והטור האחרון הוא סיומת מקראית שבסופה מילת הקבע 'אלהים' (הכתיב בכתב היד: 'אלדים'). הטורים קצרים ולעיתים קרובות הם יורדים אל המשכם (גלישות). מבחינה לשונית הפיוט עומד על טהרת לשון המקרא, להוציא חריג אחד – שימוש בפועל זוו, שאינו מקראי. המשקל הברתי פונטי,¹⁵ בכל טור שמונה הברות, והשוואים הנעים (להוציא שוואים שאחרי תנועה גדולה) נחשבים בדרך כלל כתנועה. החריזה, כמקובל בשירה העברית בצפון אפריקה, משקפת את ההגייה שבפי הפייטנים,¹⁶ ונמצא בפיוט חריות שורקים

13 שם, עמ' 61–62; א' חזן, פיוטים וקטעי תפילה מן הסידור, ירושלים תשל"ט, עמ' 32.

14 ראו: חזן ואלבאז (שם), עמ' 61–62, 184–191.

15 בפיוטים שלפנינו המשקל אינו מוקפד, בעיקר בכל הקשור לספירת השוואים הנעים. בעניין זה ר' ידידיה אינו שונה מפייטנים אחרים בני דורו. על המשקל ההברתי בשירה העברית בצפון אפריקה ראו: לביא (לעיל הערה 10), ושם ביבליוגרפיה נוספת בנושא.

16 על השתקפות המבטא ביצירותיהם של חכמים צפון אפריקאים ראו: א' חזן, מבוא: הלשון

שֵׁשׁ-צִס־וּחְרִיזִת חִרִיק בְּצִרָה/סְגוּלָּה: יֵצֵא – יַעֲשֶׂה – נִפְשֵׁי (מַחְרוּזֹת ב); כְּסֵא – וּנְפוּצֵי – קְדָשִׁי (מַחְרוּזֹת ה); וְכֵן חֲרִיזֹת חוֹלֵם בְּשׁוּרוֹק וּחְרִיזֹת מַלְעִיל בְּמַלְרַע: וְעוֹזוּ – וְעֲלִזוּ – תְּזוּזוּ (מַחְרוּזֹת ו).¹⁷ חֲתִימַת שֵׁם הַפִּיטוֹן, יִדִּידֵיהֶ, בָּאָה הַחֵל בְּמַחְרוּזֹת הַשְּׁלִישִׁית, אַחֲרֵי מִילַת הַקֶּבֶע ה'ה', וְכֵל אוֹת חוֹזֶרֶת אַרְבַּע פַּעַמִּים, בְּכֵל טוֹרֵי הַמַּחְרוּזֹת.

אֵת שְׁתֵּי הַמַּחְרוּזֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת הַקִּדְשִׁים הַפִּיטוֹן לְאוֹתִיּוֹת א"ך: בְּמַחְרוּזֹת הָרֵאשׁוֹנָה חוֹזֶרֶת הָאוֹת אֶל"ף, וּבְמַחְרוּזֹת הַשְּׁנִיָּה – הָאוֹת כ"ף. אֲפֶשֶׁר שֶׁפְּתִיחָה זֶה בְּאוֹתִיּוֹת א"ך מֵרֵמֶזֶת לְפֶסוּק 'אֵךְ טוֹב לְיִשְׂרָאֵל אֱלֹהִים' (תה' עג 1). אִם לִכְך כִּיוּן הַפִּיטוֹן, הֲרֵי הַמִּסְגֶּרֶת הַנּוֹשָׂאֵת אֵת שְׁמוֹת הָאֵל מְעוּבָה מְעַבֵּר לְשִׁמוּשׁ ב'ה' וּב'אֱלֹהִים', שֶׁכֵּן הִיא מוֹדַגֶּשֶׁת בְּעִזְרַת הָאֶקְרוֹסְטִיכּוֹן לְכֵל אוֹרְכוֹ: בְּשְׁתֵּי הַמַּחְרוּזֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת שְׁמוֹ נִרְמַז עַל יַדֵּי הַקֶּשֶׁר לְפֶסוּק מֵתֵהִלִּים; בְּשְׁתֵּי הַמַּחְרוּזֹת הָאֲחֵרוֹנוֹת הוּא נִרְמַז בְּעִזְרַת הַסִּימָת הַתְּאוּפּוֹרִית שֶׁל שֵׁם הַפִּיטוֹן – יָהּ; וּבִתְוֹךְ – אוֹתִיּוֹת יִדִּי"ד – אֵף הֵן רִמְזוּ לְאַחַד מִכִּינּוּיֵי שֵׁל ה', עַל פִּי הַקִּדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא נִקְרָא יִדֵּי, שְׁנֵאמַר: "אֲשִׁירָה נָא לְיִדִּידֵי" (יש' ה 1).¹⁸

בְּפִיטוֹ זֶה נִיכָר שֶׁר' יִדִּידֵיהֶ יִיחַס חֲשִׁיבוֹת רַבָּה לְפָן הַצּוֹרֵנִי, עַד שֶׁנִּדְמָה שֶׁשֶׁרְטַט אֵת קוּוֵי הַמֵּתָאֵר שֶׁל פִּיטוֹ שֶׁלפְּנֵי שִׁיזְקָ בּוֹ אֵת תְּכֵנּוֹ. בְּחִירוֹתָיו הַלְּשׁוֹנוֹת מִשְׁרַתוֹת אֵת הַמִּבְנָה לֹא פָחוֹת מֵאֲשֶׁר אֵת הַתּוֹכֵן,¹⁹ וַיַּחַד הֵם מִשְׁמָשִׁים תִּמְךָ לְפִנֵּיטוֹ שֶׁל הַפִּיטוֹן לְקַב"ה.

וּמְקוּרוֹתֶיהָ, שִׁירֵי פֶרְגִי שׁוּאֵט, מֵהַדּוֹרֶת א' חוּן, יְרוּשָׁלַיִם תְּשִׁל"ו, עִמ' 48; א' חוּן, מְבוֹא: לְשׁוֹן וּסְגָנוֹן בְּשִׁירַת רַבִּי מוֹסֵה בּוֹג'נָאָה, פִּיטוֹי רַבִּי מוֹשֶׁה בּוֹג'נָאָה אִישׁ טְרִיפּוֹלִי, מֵהַדּוֹרֶת א' חוּן, יְרוּשָׁלַיִם תְּשִׁמ"ט, עִמ' 78–79; חוּן וְאֶלְבָּאוּ (לְעִיל הָעֵרָה 11), עִמ' 167–172; ש' אֶלְקִיִּים, לְשׁוֹן הַפִּיטוֹ הָעֵבְרִי בְּמִרוֹקוֹ בְּמֵאוֹת ה'ח"כ", עֲבוּדַת דּוּקְטוֹר, אוֹנִיבֶרְסִיטַת בְּרֻאֵילִן, תְּשִׁנ"א, עִמ' 346–350; א"מ הַבְּרַמֵּן, תּוֹלְדוֹת הַפִּיטוֹ וְהַשִּׁירָה, א, רִמַת גֵּן תְּש"ל, עִמ' 253–258.

17 על ביצועם של העיצורים השווקים בפי יהודי צפון אפריקה ראו: L. Brunot, *Introduction à l'arabe marocain*, Paris 1950, p. 37; I. Garbel, 'Quelques observations sur le phonemées de l'hebreu biblique et traditionnel', *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, (1954), pp. 236–237, §5 ק' כ"ף, מסורת הקריאה של קהילת ג'רבה במקרא ובמשנה: תורת ההגה והפועל (עדה ולשון, ב), ירושלים תשל"ח, עמ' 12–16; מ' בראשר, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, ירושלים ואשקלון תשנ"ט, עמ' 349–351; א' ממן, מסורת הקריאה של יהודי תימן במקרא ובמשנה: פרוקים בתורת ההגה, מסורות, א (תשמ"ד), עמ' 51–120, בעיקר עמ' 67–69; N. A. Stillman, *The Language and Culture of the Jews of Sefrou: Morocco*, 69–74; *and Ethnolinguistic Studies*, Manchester 1988, p. 54 על ביצוען של התנועות הגבוהות והבינוניות ראו: גרבל (שם), עמ' 241–242, §§ 2–4; בראשר (שם), עמ' 341; כ"ף (שם), עמ' 62–74, 88–96; ממן (שם), עמ' 84–86, 90–91; סטילמן (שם), עמ' 54–55.

18 אבות דרבי נתן, נוסח ב, מג (מהדורת שכטר, עמ' 121), ומקורות מקבילים רבים. ההתמקדות בפן הצורני בולטת ביותר באיגרת קיבוץ שחיבר ר' ידידיה. כאמור, איגרת זו השתרבבה לקובץ 'אות מדבר' לר' רפאל אהרן מונסוניגו, אבי פייטנו. ראו: לביא (לעיל הערה 10).

פנייתו של הפייטן לה' נתמכת גם באמצעים מורפו־סינטקטים ובאמצעים תחביריים. ברוב המחרוזות ה' בא במעמד של נושא, כגון ה' כְּגִיבּוֹר יִצְא' (מחרוזת ב), ה' יִגְמּוֹר פְּעָדֵי' (מחרוזת ג), ה' דְּבַר וַיִּקְרָא' (מחרוזת ד), ורק בשלוש מחרוזות (א, ו, ח) מעמדו התחבירי שונה. במחרוזת הראשונה הפסוקית הפותחת משתרעת על שני טורים: ה' אֱלֹהִים, מְחִסִּי // אִיֵּה קִנְאָתְךָ, קְדוֹשִׁי'. מבחינה תחבירית פסוקית זו מתחילה וגם מסתיימת בפנייה לה'. הפנייה הפותחת ה' אֱלֹהִים מְחִסִּי היא צירוף צמידות (גרעין כפול ותמורה), והסיום 'קְדוֹשִׁי' הוא השלמה לאותו צירוף. במחרוזת השמינית, המסיימת את הפיוט, ה' בא פעם נוספת במעמד של פנייה: ה', הִיָּה עוֹזֵר לִי // הוֹצִיא מִשְׁחֵי מִכְּלָא'; ואילו במחרוזת השישית ה' משמש כמושא: ה' דְּרָשׁוּ וְעוֹזוּ'. אף על פי שבמרבית המחרוזות ה' בא במעמד של נושא, הפנייה המועצמת בראש הפיוט והפנייה בסיומו וכן מיקומו של הכינוי ה' בראשי כל המחרוזות יוצרים רושם של פנייה מתמדת, חוזרת ונשנית. מבנה זה משרת היטב את תכלית הפיוט – תפילת בקשה המופנית לקב"ה. הפייטן העצים עוד את הפנייה בעזרת מילת הקבע 'אלהים' בטורים הנושאים את החרוז הקבוע.

פנייתו של הפייטן לה' באה לידי ביטוי גם בשימוש הרב בכינויי הגוף ובכינויי השייכות של המדבר. הדבר ניכר ביותר בשלוש המחרוזות הראשונות ובמחרוזת המסיימת:

אֱלֹהִים מְחִסִּי [...] // קְדוֹשִׁי [...] // לְנַפְשִׁי (מחרוזת א)
 יַעֲשֶׂה // כֻּלָּה בְּכָל שְׁטָנַי נַפְשִׁי (מחרוזת ב)
 יִגְמּוֹר פְּעָדֵי // יָרִיב רִיבֵי מִיַּד רֹדְדֵי // יִזְכּוֹר נָא עוֹנְיִי וּמְרֹדֵי (מחרוזת ג)
 הִיָּה עוֹזֵר לִי // הוֹצִיא מִשְׁחֵי מִכְּלָא (מחרוזת ח)

מבחינה רטורית שימוש כזה מדגיש את נוכחותו הסובייקטיבית של הכותב בטקסט.²⁰ ואולם אף על פי שהפייטן הרבה להשתמש בלשון מדבר, הנאמר בפיוט מבחינת תוכנו אינו אישי, ולמעשה בדבריו הוא שטח לפני ה' את בקשת הרבים.

מקום נכבד מוקדש בפיוט לבקשת גאולה. בבקשה זו באים לידי ביטוי שלושה נושאים: המחרוזת השביעית מוקדשת לבקשת נקם – ה' [...] // יִקְוֹם נֶקֶם יַעֲשֶׂה רָצַח // יְחַד גּוֹי נָכַל עַז מִצָּח // יֵאבְדוּ מִפְּנֵי אֱלֹהִים; המחרוזת האחרונה מתמקדת בביאת המשיח – ה' [...] // הוֹצִיא מִשְׁחֵי מִכְּלָא // הֲדַר מְלָכוֹתוֹ יִגְלֶה // הַמֶּלֶךְ יִשְׁמַח בְּאֱלֹהִים; ובמחרוזת החמישית באה לידי ביטוי האמונה בשיבת העם לארצו – ה' [...] // יִתֵּר עֲדָרֵי וְנַפְוֲצֵי // יִכְנַס תּוֹךְ נוֹה קְדוֹשִׁי'. הואיל והגאולה מותנית בדבקתו של העם

20 ראו: ד' לבנת, הרטוריקה של המאמר המדעי: הלשון וקהיליית השיח, רמת גן תשע"א, עמ' 147.

באלוהיו, הפייטן מזרוז את הציבור בלשון ציווי ללכת בדרכיו: '[...] דְּרָשׁוּ וְעוּזוּ // דְּבָקוּ בְּנִתְיָבוֹ וְעֲלִזוּ // דְּרָשׁוּהוּ וְאַל תָּזוּזוּ // דְּעוּ כִּי ה' אֱלֹהִים' (מחרוזת ו).

יהלל פי בניב שפה ברורה

הבקשה 'יהלל פי בניב שפה ברורה' עומדת כאמור על י"ג עיקרי האמונה שקבע הרמב"ם. נושא י"ג העיקרים חוזר הרבה בשירה העברית בקהילות ישראל החל במאה השלוש-עשרה. אלכסנדר מרקס העמיד רשימה של 91 שירים וקטעי שירים המיוסדים על י"ג העיקרים,²¹ ישראל דוידזון מנה 94 יצירות בנושא זה,²² וחיים זעפרני ציין כי למעלה מ-100 יצירות בנושא מצויות בקובצי שירה מכל התקופות.²³ דרכי עיצובם של הפיוטים על י"ג העיקרים מגוונות, וגם ייעודם אינו קבוע.

כפי שציין שלמה אלקיים, מרבית הפיוטים על י"ג עיקרי האמונה נכתבו באיטליה ובמרוקו.²⁴ באיטליה תפוצתם הייתה רבה משום העניין בפן הפילוסופי שבכתבי הרמב"ם,²⁵ ובמרוקו – בשל ההערכה המופלגת שרחשו לו.²⁶ בסידורי התפילה של מרוקו פיוטי י"ג העיקרים שולבו בהתאם לייעודם, ללא חשש הפסק בתפילה,²⁷ משום הזיקה לעיקרי האמונה היהודית.

מבדיקה שערכנו במבחר פיוטים על י"ג העיקרים שהילכו במרוקו עולה שהעיקרים מובאים לרוב כסדר הופעתם ב'אני מאמין' שבסידורי התפילה וכסדרם בהקדמה לפרק חלק שבמשנה, להוציא העיקר העשירי, 'שהבורא יתברך שמו יודע כל מעשה בני האדם וכל מחשבותם', המשולב בפיוטים לעתים קרובות אחרי העיקר החמישי – כך נמצא בפיוט 'מציאותו ואחדותו באין גוף', המופיע לראשונה במחזור פאס בזמירות החול לפני 'ברוך שאמר';²⁸ בפיוט 'אברך את שם האל', הפותח את טקס ההבדלה של מוצאי שבת ויום טוב ברבות מקהילות מרוקו;²⁹ בפיוט 'ה' מנת חלקי וכוסי', המופיע

A. Marx, 'A List of Poems in the Article of the Creed', *Jewish Quarterly Review*, NS 9 (1918-1919), pp. 305-336

²¹ דוידזון, אוצר השירה והפיוט, ד, ניו יורק תרצ"ג, עמ' 493.

²² זעפרני (לעיל הערה 5), עמ' 78. עוד על י"ג העיקרים ראו: ש' אלקיים, 'פיוטי "אני מאמין" ומקומם בתפילה', חמדעת, ה (תשס"ז), עמ' 11-25.

²³ אלקיים (שם), עמ' 14.

²⁴ שם, עמ' 15. ²⁵ שם, עמ' 18.

²⁶ שם, עמ' 11, 16. לעניין חשש הפסק בתפילה ראו בהרחבה: א' חזן, 'גלגוליו של פיוט: דרכו של הפיוט "מי כמוך" מספרד לשלוחותיה בצפון אפריקה ובמזרח', י' דן (עורך), תרבות והיסטוריה: לזכרו של פרופ' אינו שקי, ירושלים תשמ"ז, עמ' 67-76.

²⁷ אלקיים (לעיל הערה 23), עמ' 13.

²⁸ שם, עמ' 19.

בסידורים ספרדיים; בפיוטיו של ר' דוד חסין 'אודה לאל בקול נעים וזמרה', 'לא אל מראש דורות קורא' ו'שירים והודאות באו והגידו';³⁰ וכך גם בפיוט 'באור בוקר אשקוד על דלתיים' לר' רפאל אהרן מונסוניגו, אבי פייטננו.³¹ יושם אל לב שסדר העיקרים בפיוט המפורסם 'גדל אלהים חי' לר' דניאל בר יהודה, ההולם את סדר ה'אני מאמין' (ואת סדר העיקרים בהקדמה לפרק חלק), לא נשמר בפיוטים מאוחרים שמנינו, אף על פי שפיוט זה היה מופת לחיקוי.

הבקשה 'יהלל פי בניב שפה ברורה' לר' ידידיה מונסוניגו על י"ג עיקרי האמונה כתובה בעשרים מחרוזות דו-טוריות – כל מחרוזת היא מעין בית קלסי עם דלת וסוגר, אך המשקל ההברתי והחריזה הדו-טורית מרחיקים אותה מתבנית השיר הקלסי; להלן נדפסה כל מחרוזת בשורה אחת. המשקל הברתי, לרוב אחת-עשרה הברות בכל טור – בפיוט זה קיימת גמישות בספירת שווא נע שאחרי תנועה גדולה. החתימה, ידידיה מונסוניגו חזק יצ"ו [ישמרהו צור ויחיהו] באה החל במחרוזת השנייה (השם ידידיה חקוק במחרוזות ב-ג; מחרוזת ב: ידידי; מחרוזת ג: ה). הכתובת: 'בקשה יסדתי אני הצעיר ע"ה [עבד ה'] ב"ה [ברוך הוא] ידידיה מונסוניגו ושמי רמוז בראשי הבתים על עיקרי הדת. לנועם "מציאותו".³² הבקשה מוקדשת לקב"ה כ'ריח ניחוח' – רמוז לעולה. כמקובל בשירה העברית בצפון אפריקה, נמצא כאן חריזות u-o: תּוֹאָרוּ – יִצְרוּ (מחרוזות 1); יאמרו – בְּחִירוּ (מחרוזות 2).

מאחר שהפיוט עוסק בעיקרי האמונה כפי שנוסחו ועוצבו בימי הביניים, משולבים בו מילים והיגדים הלכותיים מלשון חז"ל (מצוי, בריות), מספרות ההגות (עילת על עילה) ומהקבלה (ארבעה עולמות). נראה שבעקבות עירוב זה נטל הפייטן חירות לעצמו ושילב בפיוטו אף היגדים בארמית: 'יצמח פורקניה' (קדיש), 'ייתי ונחמיניה'. עם זאת מהשוואה לפיוטים אחרים על העיקרים שנתחברו במקומותיו של ר' ידידיה – ובהם הפיוט של אביו, ר' רפאל אהרן – עולה שההיגדים שאינם מקראיים מעטים באופן יחסי בפיוטו.³³

30 חזן ואלבאו (לעיל הערה 11), פיוטים ג-ה, עמ' 184–192. פיוט נוסף פרי עטו, 'אחזה את דעי אתכם', מחזיק אף הוא את כל י"ג העיקרים (טורים 27–42), ראו שם, עמ' 456–458. בפיוט זה סדר העיקרים הוא כדלקמן: 1–5 (בורא), 8, 9, 6, 7 (תורה), 11–13 (גמול לאדם), כלומר הסדר לא נשמר במקבץ התורה.

31 לביא (לעיל הערה 10).

32 אוצר, מ 2155. זה הלחן שקבע ר' רפאל אהרן מונסוניגו לפיוטו 'באור בוקר אשקוד על דלתים'. ראו: לביא (לעיל הערה 10). כלומר ר' ידידיה הלך בעקבות אביו והעמיד את הפיוט 'יהלל פי בניב שפה ברורה' על אותו הלחן, ולפיכך משקלם וגם תבניתם זהים.

33 השוו למשל לפיוטיו של ר' דוד חסין, וראו בעניין זה: חזן ואלבאו (לעיל הערה 11), עמ' 62–63, 161–160.

פנייתו של הפייטן לה' בפיוט זה ישירה, ותכליתה הפצרה וזירוז. היא באה לידי ביטוי בארבע המחרוזות האחרונות ומתמקדת בבקשת גאולה:

צורי חוֹסֶה הַבֵּט בְּעֵין חֲמֵלֶתְךָ / עַל עֲמֹךְ וְחֶבְלֵי נַחֲלֶתְךָ
 וְקִבַּל שִׁירֵי כְּרִיחַ נִיחֹחַ / וּבְעֵצֶר הַקּוֹצִים וְאֵת הַחוֹחַ
 אֲזַעְקֶה לְךָ אֱלֹהֵי בְּקָרְבִי / בְּנִשְׁמָה טְהוֹרָה שְׁנַתֶּתְּ בִּי
 זְכוֹר זֶה כְּמָה בְּשִׁבְיָה נִרְדְּמִים / עַד מְתֵי צוּר אֲדוֹן כָּל הָעוֹלָמִים

יתר המחרוזות מדברות ב"ג העיקרים (להוציא המחרוזת הראשונה, שהיא דבר הלל לפתיחה) – המחרוזות השנייה והשלישית הן הקדמה לעיקרים, ובהמשך נמנים העיקרים. גם בפיוט זה העיקר העשירי, 'שהבורא יתברך שמו יודע כל מעשה בני האדם וכל מחשבותם', ממוקם אחרי העיקר החמישי, ובכך הוא תואם את סדר המחרוזות שנקטו ר' רפאל אהרן מונסוניגו, אביו של ר' ידידיה,³⁴ ופייטנים אחרים שקדמו לו.

הסטייה השיטתית מסדר עיקרי האמונה, שכמעט הפכה לנורמה, ושלפיה העיקר העשירי נעקר ממקומו ומובא אחרי העיקר החמישי, יש בה היגיון. העיקרים נחלקים לשלושה מקבצים נושאים – הבורא (עיקרים 1–5), התורה (עיקרים 6–10) והגמול לאדם (עיקרים 11–13) – והעיקר שה' יודע את מעשי האדם ומחשבותיו מתאים מבחינת ההקשר הן במקום השישי והן במקום העשירי. מיקומו אחרי העיקר החמישי הגיוני משום שהוא נמשך ישירות ממקבץ עיקרי הבורא, הבוחן לב וכליות, ואילו מיקומו כעשירי ראוי בהיותו הכנה למקבץ המדבר בגמול לאדם – לפי שידועות לקב"ה צפונות האדם והוא יגמול לו על פיהם.

הואיל ופיוטים על עיקרי האמונה – בדומה ליצירות אחרות העומדות על תכנים הקשורים למסורת – באים ב'שירות התורה וחיוזוק האמונה'³⁵ ומשמשים אמצעי דידיקטי לשינון ולזכירה, נודעת חשיבות רבה לסדר הבאת העיקרים. במקרה שלפנינו הדפוס החוזר שבו העיקר העשירי ממוקם שישי מעורר עניין מיוחד, בעיקר מפני שבימינו הולכות ופשוט גרסאות של 'אני מאמין' שהעיקר העשירי מובא בהן במקום השישי, בדומה לפיוטים שהזכרנו לעיל.³⁶

נביא את שני הפיוטים בשלמותם עם ביאור ומקורות.

34 יצוין שלא ניכרת השפעה של האב על פיוטו של הבן, פרט ללחן ולסטייה המוסכמת שהזכרנו.

35 כלשונו של זעפרני (לעיל הערה 5), עמ' 82.

36 הדבר רווח באתרי אינטרנט רבים, ראו למשל: <http://www.fxp.co.il/showthread>.

<http://www.facebook.com/ModimIo/posts/493934177350027> ; <https://www.facebook.com/ModimIo/posts/493934177350027>

<http://2a11.co.il/web/sites/kvrealjew/PAGE109.asp>

ה' אלהים מחסי

ה' / אֱלֹהִים מַחְסֵי
אֵיִה קִנְאֲתָךְ קְדוּשִׁי
אוֹיְבֵי הֵן אָמְרוּ לְנַפְשִׁי
אֵין יְשׁוּעָתָה בְּאֱלֹהִים

5 ה' / פְּגִיבוֹר יֵצֵא
פְּאִישׁ מִלְחָמָה יַעֲשֶׂה
פָּלָה בְּכָל שְׁטָנֵי נַפְשִׁי
פִּי לֹא הֶאֱמִינוּ בְּאֱלֹהִים

ה' / יִגְמֹר בְּעַדִּי
10 קָרִיב רִיבִי מִיַּד רוֹדְדֵי
יִזְכּוֹר נָא עֲוֹנַי וּמְרוּדֵי
יִדְעֵתִי יְרֵא אֱלֹהִים

ה' / דְּבַר וַיִּקְרָא
דְּלֹתוֹת שְׁעָרֵי בְּמוֹרָא
15 דְּרִשׁוֹנֵי וַחֲיוֹ אוֹם בְּרָא
דְּבַר בְּקוֹדֶשׁוֹ אֱלֹהִים

ה' / יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף
יִתֵּר עֲדָרֵי וַנְּפוּצֵי

1 ה' [...] מחסי: על פי תה' עג 28. מחסי: כינוי לקב"ה. 2 איה קנאתך: על פי יש' סג 15. קדושי: כינוי לקב"ה, על פי חב' א 12. 3 אויבי [...] אמרו: שמחו לאידי, על פי תה' מא 6. 4-3 אמרו [...] באלהים: על פי תה' ג 3. 5-6 ה' [...] מלחמה: על פי יש' מב 13. 6-7 יעשה כלה: על פי יר' ל 11. 7 שטני נפשי: כינוי לגויים, על פי תה' עא 13. 8 כי [...] באלהים: על פי תה' עח 22. 9 ה' [...] בעדי: על פי תה' קלח 8. 10 יריב ריבי: על פי מ' ז 9. רודדי: המכניע אותי, כינוי לגויים, על פי תה' קמד 2. 11 יזכור נא: לשון תחינה, על פי שמ"ב יד 11. יזכור [...] ומרודי: על פי איכה ג 19. 12 ידעתי [...] אלהים: על פי בר' כב 12. 13 ה' [...] ויקרא: על פי תה' נ 1. 14 דלות שיערי: שיערי בית הכנסת. במורא: ביראת ה'. 15 דרשוני וחיו: על פי עמ' ה 4. אום ברא: כינוי לישראל. דרשוני [...] ברא: רומז לכתוב 'אזרעם בעמים ובמרחקים יזכרוני וחיו את בניהם ושבו' (זכ' י 9). 16 דבר [...] אלהים: על פי תה' ס 8. 17 ה' [...] כסא: על פי יש' ו 1. 18 יתר עדדי: שיבוץ מ'ציון הלא תשאל' לריה"ל.

כַּנְס תוֹף נוֹה קִדְשִׁי
 יַעֲלֶצוּ לְפָנַי אֱלֹהִים 20

ה' / דְּרָשׁוּ וְעוּזוּ
 דְּבַקּוּ בְּנִתִּיבוֹ וְעֲלִזוּ
 דְּרָשׁוּהוּ וְאַל תִּזְוּוּ
 דְּעוּ כִּי ה' אֱלֹהִים³⁷

ה' / יִשְׁכּוֹן לְנֶצַח 25
 יִנְקוּם נְקָם יַעֲשֶׂה רִצַּח
 יַחַד גּוֹי נָבֵל עוֹ מִצַּח
 יֵאבְדוּ מִפְּנֵי אֱלֹהִים

ה' / הִיָּה עוֹזֵר לִי 30
 הוֹצִיא מִשְׁחֵי מִפְּלֶא
 הַדָּר מַלְכוּתוֹ יִגְלֶה
 הַמֶּלֶךְ יִשְׁמַח בְּאֱלֹהִים

ונפוצי: כינוי לישראל, על פי 'ונפצות יהודה יקבץ' (יש' יא 12). 19 יכנס: יאסוף את עמו כאסוף רועה את צאנו. נוה קדשי: כינו לארץ ישראל, על פי שמ' טו 13. 20 יעלצו [...]. אלהים: על פי תה' סח 4. 21 ה' [...]. ועויו: תה' קה 4. 22 דבקו בנתיבו: קיימו את דברי הכתוב 'ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו' (דב' יא 22). ועלזו: שמחו, על פי תה' סח 5. 23 דרשוהו: בקשו וחפשו את הדרך אל ה', צפ' א 6. ואל תזוּוּ: הָיוּ אֵיתָנִים וִיִּצְיָבִים בְּרִישֵׁת אֱלֹהִים; הַפּוֹעֵל זֶה – לִשׁוֹן הוֹ"ל. 24 דעו [...]. אלהים: על פי דב' ז 9. 25 ה' [...]. לנצח: על פי תה' סח 17. 26 ינקום נקם: על פי יח' כה 12. יעשה רצח: ימחה אותם. רצח על פי יח' כא 27. 27 גוי [...]. מצח: על פי 'ואני אקניאם בלא עם בגוי נבל אכעסים' (דב' לב 21) + 'גוי עז פנים' (שם כח 50) + 'חוקי מצח' (יח' ג 7). 28 יאבדו [...]. אלהים: על פי תה' סח 3. 29 ה' [...]. לי: על פי תה' ל 11. 30 הוציא [...]. מכלא: שלח אותו לגאלנו. 31 הדר [...]. יגלה: על פי 'להודיע לבני האדם גבורתיו וכבוד הדר מלכותו' (תה' קמה 12), וכוונתו לומר שעם בואו של המשיח ייגלה לעין כול הדר מלכות ה'. 32 המלך [...]. באלהים: על פי תה' סג 12. המלך: כינוי למשיח.

37 מעל ה' כתוב 'השם', ונראה שהדבר בא להורות על הקריאה, מפאת המשקל. כלומר יש לקרוא 'השם' (שתי הברות) ולא 'אדני'.

יהלל פי בניב שפה ברורה

יהלל פי בניב שפה ברורה / לאל גדול הגבוה והנורא
 ידידי אל ספרו נא עיקרים / שלש עשרה מדות מפן יקרים
 הם הם שורשי עיקרי כל התורה / אשרי אנוש נפשו בהם זהירה
 מצוי כל עת ומשגיח על בראיו / לשמו מודים ומהללים צבאו
 5 והוא יחיד בארבעה עולמות / נגדו נחשבו כלם כבהמות
 נורא אין לו גוף וגם לא תוארו / וים ויבשה ידיו יצרו
 סומך נופלים ראשון עילת על עילה / לשמו משתחוים אופני מעלה
 והוא אל חי ואין עוד מלבדו / אשרי אנוש מתדפק בו לעובדו

1 יהלל פי: על פי תה' סג 6, פותח בדברי שבח לקב"ה. שפה ברורה: באמונה, על פי 'כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד' (צפ' ג 9). לאל [...] הנורא: כינויים לקב"ה, על פי דב' ז 21. 2 ידידי אל: כינוי לישראל, על פי דב' לג 12. ספרו נא: פנייה לישראל, ידידי ה', על פי בר' מ 8. עיקרים: י"ג עיקרי האמונה. שלש עשרה מדות: כינוי לי"ג העיקרים, בשימוש בצירוף זה יש רמז גם לי"ג מידות הרחמים (שמ' לד 6–7). מפן יקרים: על פי איכה ד 2. במקור הוא כינוי לישראל, כאן – כינוי לי"ג העיקרים. 3 הם הם: לשון הדגשה, על פי יש' נו 6 ובדומה למחרות היד בפיוט 'גדל אלהים חי'. שורשי [...] התורה: יסודותיה האיתנים של התורה; ביטוי שגור בפרשנות התורה. אשרי אנוש: רמז לגמול על קיום מצוות, על פי יש' נו 2. נפשו [...] זהירה: מקפיד בקיום עיקרי כל התורה, על פי 'חיו יחיה כי נזהר ואתה את נפשך הצלת' (יח' ג 21). 4 מצוי [...] בראיו: העיקר הראשון מ'י"ג עיקרי האמונה: מציאות האל – שהוא בורא ומנהיג לכל הברואים, והוא לבדו עשה, עושה ויעשה את כל המעשים. מצוי [...] עת: לשון פרשנים. ומשגיח [...] בראיו: ממידות הרחמים. לשמו מודים: על פי תה' מד 9. ומהללים צבאו: על פי תה' קמח 2. 5 והוא יחיד: העיקר השני: אחדות האל – שהוא יחיד ואין יחידות כמוהו בשום פנים, והוא לבדו אלוהינו, היה, הווה ויהיה. בארבעה עולמות: כנגד ארבע אותיות הוי"ה, ובדברי האר"י הם נקראים אצילות, בריאה, יצירה, עשייה. כבהמות: חסרי בינה. 6 נורא: כינוי לקב"ה, על פי דב' ז 21. אין [...] תוארו: העיקר השלישי: אינו גוף, ולא ישיגוהו משיגי הגוף, ואין לו שום דמיון כלל. וים [...] יצרו: על פי תה' צה 5. 7 סומך נופלים: כינוי לקב"ה, על פי תה' קמה 14. ראשון: העיקר הרביעי: קדמותו – הוא ראשון והוא אחרון. עילת [...] עילה: עליון ונעלה על כל עליון, ראו: זוהר חדש, תיקונים, ב, דף סח ע"א. לשמו משתחוים: על פי 'הבו לה' כבוד שמו, השתחוו לה' בהדרת קדש' (תה' כט 2). אופני מעלה: מלאכים. 8 אל חי: כינוי לקב"ה, על פי תה' מב 3. ואין [...] מלבדו: על פי דב' ד 35. אשרי אנוש: על פי יש' נו 2. מתדפק [...] לעובדו: מדפק על שערי שמים לעבודת ה', והוא העיקר החמישי: לו לבדו ראוי להתפלל,

נגדו גלוי מצפוני לב וכליות / והוא נעלם מעיני כל הבריות
 10 יחד בפה מלא כלם יאמרו / השם אמת ומלשה הוא בחירו
 גלה לו אל מצפון חדרי משפיתו / שלא ראה נביא אחר זולתו
 והדריכו ברום שמי שחקים / ונתן לו תורות וחוקים צדיקים
 חמדת עין לעולם לא תשונה / בדבריה אין שום דבר מגונה
 זכות צדיק ישלם כפעלו / ולרשע רע גמול ידיו ישיב לו
 15 קויתי חיש האל יצמח פורקניה / בן ישי בראש ייתי ונחמיניה
 יחיש יחזיר נשמות לפגרים / כתקוע שופר וכנשא נס הרים
 צורי חוסה הבט בעין חמלתך / על עמך וחבל נחלתך

ואין ראוי להתפלל לזולתו. 9 נגדו [...] וכליות: על פי 'אני ה' חקר לב בחרן כליות ולתת לאיש כדרכו כפרי מעליו' (יר' יז 10); העיקר העשירי: אמונה בהשגחה הפרטית – הבורא יודע כל מעשי בני אדם וכל מחשבותם, שנאמר 'היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם' (תה' לג 15). והוא [...] הבריות: אינו נראה. 10 יחד [...] יאמר: הכול יסכימו ויודו. השם אמת: רמז לעיקר השישי: כל דברי הנביאים אמת. ומשה [...] בחירו: על פי תה' קו 23; העיקר השביעי: שנבואת משה רבנו הייתה אמתית, ושהוא היה אב לנביאים, לקודמים לפניו ולבאים אחריו. 11 מצפון: צפונות. חדרי משכיתו: כינוי לרוי האל הנשגבים הסמויים מעין כול, על פי יח' ח 12. שלא [...] זולתו: אף נביא מלבד משה לא זכה לראותם. 12 והדריכו: נתן לו את תורתו. ברום [...] שחקים: בספירות עליונות. ונתן [...] וחוקים: על פי ו' כו 46; העיקר השמיני: תורה משמים – כל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבנו. וחוקים צדיקים: על פי דב' ד 8. 13 חמדת [...] תשונה: העיקר התשיעי: זאת התורה לא תהא מוחלפת, ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו. חמדת עין: כינוי לתורה. לעולם [...] תשונה: אמת נצחית; רמז לברית בין הקב"ה לאברהם אבינו, על פי מדרש שכל טוב, פרשת לך לך, יו, יג (מהדורת בובר, עמ' 16). בדבריה [...] מגונה: דבר מה שאינו ראוי; וגם כאן יש רמז לברית, על פי 'אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו, התהלך לפני והיה תמים – אחזתו רעדה, אמר: שמה יש בי דבר מגונה! כיון שאמר לו ואתנה בריתי ביני ובינך, נתקררה דעתו' (בבלי, נדרים לב ע"א). 14 זכות [...] לו: העיקר האחד-עשר: שכר ועונש – גומל טוב לשומרי מצוותיו ומענישי לעוברי מצוותיו. זכות [...] כפעלו: על פי יש' יג 10. ולרשע [...] לו: על פי יש' יג 11. 15 קויתי [...] האל: קויתי שהקב"ה יורז את הגאולה; העיקר השנים-עשר: אמונה בביאת המשיח – ואף על פי שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא. יצמח פורקניה: יצמיח ישועה, מתוך הקדיש. ייתי ונחמיניה: יבוא ונראהו. 16 יחיש [...] לפגרים: העיקר השלושה-עשר: האמונה בתחיית המתים – שתהיה תחיית המתים בעת שיעלה רצון מאת הבורא; חתימת הברכה הנאמרת כשאדם מתעורר בבוקר, על פי בבלי, ברכות ס ע"ב. כתקוע [...] הרים: סימן לביאת המשיח ולקיבוץ גלויות, על פי יש' יח 3 (ראו פירוש רש"י שם). 17 צורי: כינוי לקב"ה, על פי תה' יח 3. חוסה [...] חמלתך: במידת

וְקָבַל שִׁירֵי כְּרִיתַח נִיחּוּחַ / וּבְעֶרְ הַקּוֹצִים וְאֵת הַחֹחַח
 אֲזַעְקָה לְךָ אֱלֹהֵי בְּקָרְבִי / בְּנִשְׁמָה טְהוֹרָה שְׁנֵתָתָ בִּי
 20 זְכוֹר זֶה כְּמָה בְּשִׁבְיָה גְרָדְמִים / עַד מְתֵי צוֹר אֲדוֹן כֹּל הָעוֹלָמִים

רחמים. וחבל נחלתך: כינוי לישראל, על פי 'כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו' (דב' לב 9).
 18 וקבל [...] ניחוח: שירי שהוא כ'עלה אשה ריח ניחוח לה' (וי' א 9). ובער [...] החוח:
 בקשה מהקב"ה להסיר מכשולים 'ולתקן המסילה לישראל' שישובו לארצם (ראו ריקאנט
 לבר' ג 12). בער: לשון בערה ולשון ביעור. הקוצים: כינוי לגויים, על פי מדרש תנחומא,
 במדבר כב (מהדורת בובר, דף י ע"א). החוח: מיני קוצים וכן מיני חיות; משל לגויים שפלי
 רוח, ראו רש"י לדה"ב כה 18. 19 אֲזַעְקָה לְךָ: אֲזַעַק וְאֲשׁוּעַ בַּתְּפִילָה. בְּנִשְׁמָה [...] בִּי:
 מתוך ברכות השחר, על פי בבלי, ברכות ס ע"ב. 20 זה: כאן כינוי לה' בפנייה אליו, על פי
 'זה אלי ואנוהו' (שמ' טו 2). בשביה: משל לגלות. נרדמים: כינוי לישראל, המשולים למת,
 כאדם בשנתו. עד [...] צור: דברי טרוניה כלפי שמים על אורך הגלות, על פי 'ה' עד מתי'
 (תה' ו 4). צור: כינוי לקב"ה, על פי שמ"ב כג 3. אדון כל העולמים: כינוי לקב"ה, על פי
 'רבון כל העולמים אדון כל הנשמות' (ברכות השחר).

פרופ' רחל חִיטִין־מִשִּׁיחַ, החוג ללשון העברית, מכללת לוינסקי לחינוך, רח' שושנה פרסיץ 15,
 תל אביב 6937808
 rachelmashiah@gmail.com
 ד"ר תמר לביא, החוג לתרבות יהודית והוראתה, מכללת חמדת הדרום, נתיבות 8771302,
 והמכללה האקדמית גבעת ושינגטון, המועצה האזורית בית רבן 7923900
 lavitamar@gmail.com